

Mammoth Conference – Yukon Territory, Canada, 2003; Soffer O. The Upper Paleolithic of the Central Russian plain. – Orlando, 1985.

11. Синицын А.А. та ін., зазн. твір, С.52-56.

12. Панин А.В. та ін., С.20-33.

13. Сергин В.Я. О размере первого палеолитического жилища в Юдиново // Советская археология, 1974 - №3. С.236-240.

14. Мащенко Е.Н. зазн. твір.

Людмила Ясновська

СТАРОЖИТНОСТІ ІХ-ХІІІ ст. МІЗИНСЬКОЇ ОКРУГИ

Створення на початку 2006 р. указом Президента України Мезинського національного природного парку ще раз підкреслює значення цієї території у житті давнього населення Подесення. Старожитності доби каменю та ранньозалізного віку допомагають розкрити невідомі сторінки перших кроків заселення та освоєння Мезинського регіону людиною. Прослідкувати розвиток Подесення за часів формування та розквіту Давньоруської держави допомагають археологічні пам'ятки: городища, поселення, курганні старожитності.

Уперше про старожитності ІХ-ХІІІ ст. Мезинської округи стає відомо завдяки паспортизації за спеціальною анкетною, складеною Д.Я. Самоквасовим, і проведеною протягом 1872-1873 рр. через місцеві статистичні комітети. Він особисто оглянув городища та кургани Подесення. Йому вдалося зафіксувати 12 пам'яток давньоруської доби на території Новгород-Сіверської округи. На жаль, за браком часу на території Мезинської округи Д.Я. Самоквасов оглянув лише курган біля с. Криски та оприлюднив місце розташування городища біля с. Райгородок, що зафіксовано в “Сведениях 1873 г. о городищах и курганах. Черниговская губерния”¹.

Наступні роботи, що дозволили продовжити фіксацію та започаткувати археологічні розкопки, були пов'язані з проведенням та підготовкою до ХІV Всеросійського археологічного з'їзду в Чернігові. В 1906 р. Д.Я. Самоквасовим була розроблена спеціальна програма, яка включала і проведення археологічних розкопок в Чернігівській губернії з метою зібрання експонатів для традиційної на з'їздах виставки місцевих старожитностей. Він же запропонував надати допомогу власними коштами (1000 р.) спеціально для досліджень курганів літописних сіверян². Цю ініціативу археолога підтримало Імператорське Російське археологічне товариство, доручивши 1907 р. члену Чернігівської губернської архівної комісії земському вчителю С.А. Гатцуку провести “осмотр и отчасти исследовать древнии черниговские городища, ...для определения их отношения с городищами Дьяково и Роменского типов”³. За наслідками робіт дослідник зробив висновок, що “городища Роменского типа простираются на север приблизительно до Новгорода-Северского”. Загалом ним було оглянуто роменські городища: Мезинське (ур.Городок), Псарівське (сучасна назва Свердловське-1, в ур. Хоромки), Розльоти (ур. Нікольське), Городище біля с. Городище та групу городищ біля с. Радичева (ур. Міщанське, Хатинське). Він зафіксував на них залишки валів та провів шурфовку, зібрав колекцію речей та кераміки ІХ-ХІІІ ст.⁴ На жаль, реферат про результати робіт С.А. Гатцука не було проголошено на з'їзді, а лише пізніше звіт про виконані роботи опубліковано О.А. Спіциним у “Известиях Императорской археологической комиссии”⁵. Але все ж таки інформація про ці пам'ятки була оприлюднена вже в 1908 р. у історико-археологічному дослідженні Д.Я. Самоквасова “Северянская земля и северяне по городищам и могилам”⁶.

На початку 20-х рр. ХХ ст. огляд старожитностей Мезинської округи

здійснювали С.А. Гапєєв та Ю.С. Виноградський, які зібрали свідчення для ВУАК про стан пам'яток IX-XII ст. в околицях Радичева та Шабалинова⁷. В 30-х рр. на території Подесення працювала Деснинська археологічна експедиція ІМК АН СРСР під керівництвом М.В. Воеводського, яка, на жаль, головним чином вивчала територію Новгород-Сіверської округи⁸.

У 1945 р. на території Чернігівщини поновила роботи Деснинська археологічна експедиція. Основні напрямки досліджень експедиції охоплювали територію Курського Посем'я, а також деякі пам'ятки на території Подесення, що потребували додаткового вивчення. Зазначимо, що, як і в довоєнний час, до складу експедиції входили представники від ІІ МК АН СРСР М.Д. Гвоздовер, О.М. Мельниковська, від ІА АН УРСР Н.А. Гамбургер, співробітник Сосницького музею Ю.С. Виноградський. Експедиції вдалося провести фіксацію та шурфовку на городищах в ур. Городок біля с. Городок, ур. Ведмедки біля с. Шабалинів⁹. На жаль, після смерті М.В. Воеводського 1948 р. Деснинська експедиція більше не проводить вивчення старожитностей Мізинської округи.

У 1947 р. в окрузі Мізіна проводила розвідки експедиція ІІ МК АН СРСР під керівництвом І.І. Ляпушкіна. Було обстежено городище Ведмедки біля с. Шабалинів¹⁰. Спільна експедиція ІА АН СРСР та Ленінградського відділення ІА АН СРСР під керівництвом О.М. Мельниковської (Юхнівський та Деснянський загони) протягом 1965-1968 рр. в межах Мізинської округи не тільки досліджувала пам'ятки ранньозалізного віку, а й з'ясувала стан середньовічних старожитностей. Були оглянуті городища, відомі за матеріалами С.А. Гатцука, Д.Я. Самоквасова, П.С. Уварової. Це група роменських городищ біля с. Радичева (ур. Хатинське, ур. Міщанське), біля с. Розльотів (ур. Нікольське), с. Городища (в ур. Городище), с. Бужанки (ур. Дівич Гора), с. Шабалинів (ур. Ведмедки). Крім того, О.М. Мельниковською на території городища в ур. Городок, що в центрі с. Мізіна, були проведені розкопки площею 360 кв.м, що дозволило зібрати колекцію речей IX-XIII ст. та зафіксувати залишки жител, господарських ям¹¹. На городищі Свердловське-1 в ур. Хоромки цією ж експедицією проведені розкопки (160 кв.м), які надали матеріали роменської (господарська яма, 3 напівземлянки з глинобитними печами, пряслиця, кістяна проколка, ніж, залізна пряжка, кераміка) та давньоруської (уламки кружального посуду X-XI ст.) культур¹².

З метою перевірки стану курганних старожитностей регіону Радимицька експедиція ІА АН СРСР у 1967 р. провела обстеження насипів, які були відомі в науковій літературі з середини XIX ст. Розвідки засвідчили, що не всі кургани біля сіл Радичева, Розльоти та Криски збереглися¹³. У тому ж таки році розвідки в Подесенні провела експедиція під керівництвом П.М. Третьякова, що обстежила городище в ур. Городище біля с. Городище та відкрила поселення Радичів в ур. Хатинське біля с. Радичева¹⁴.

Саме в цей період виникають нові історико-краєзнавчі музеї, зокрема в с. Мізині у 1965 р. Аматори-археологи В.Ф. Покотило, В.Є. Куриленко, І.Ф. Іванченко разом з археологами Києва, Москви, Ленінграда, Чернігова починають вивчати археологічні старожитності давньоруського часу на території Подесення, зокрема, В.Є. Куриленко – в околицях Мізіна, Коропа, Радичева. Вивчаючи північну округу Радичева, йому вдалося простежити етапи її заселення протягом VIII-XIII ст., чітко окреслити родоплемінний центр сіверян – Радичев, який складався з дитинця, посадів та курганного могильника та у радіусі 8 км установити 28 місцезнаходжень пам'яток IX-XIII ст.¹⁵.

За програмою паспортизації пам'яток археології до Зводу пам'яток історії та культури по Чернігівській області співробітники відділу охорони та вивчення археологічних пам'яток ЧІМ В.П. Коваленко та О.В. Шекун у 1980 та 1983 рр. провели археологічні розвідки на території Подесення, що дозволило скласти охоронні паспорти на старожитності IX-XIII ст.¹⁶ На території Мізинської округи О.В. Шекуном були відкриті поселення «Криски» біля с. Криски в ур. Городок,

“Дубина-Ставнище” біля с. Курилівки в ур. Ставнище, “Груд” біля с. Рижки в ур. Лугове поле. Разом із В.Є. Куриленком відкрито поселення “Хатинське” біля с. Радичева, “Забродки” в центрі с. Мізіна. Обстежено відкриті в 60-х рр. ХХ ст. В.Є. Куриленком поселення “Вороб’їні Острови” біля с. Мізіна в ур. Вороб’їні Острови, “Забродки” на околиці Мізіна, “Пузир хутір” біля с. Радичів в ур. Пузир хутір, “2-й Свердловський Острів” біля с. Свердловка. Крім того, О.В. Шекуном обстежено курган біля с. Криски та насипи в ур. Пасека біля с. Верба.

У 1983 р. територію Мізинської округи обстежував розвідковий загін Новгород-Сіверської експедиції ІА АН СРСР та АН УРСР під керівництвом А.М. Обломського та Р.В. Терпиловського. Ними було виявлено культурні шари роменської культури та доби Київської Русі на поселенні “Ведмедки” біля с. Шабалинів, а в ур. Могилкуватий Бір (Лиса гора) курганну групу “Ковалівка - 1”¹⁷.

На початку 80-х рр. ХХ ст. до відділу археології ЧІМ від директора Мізинського археологічного музею В.Є. Куриленка надійшло повідомлення про зруйнований гончарний горн, який був зафіксований на території посаду Хатинського городища в урочищі Городок (за О.М. Мельниковською – Радичевське - 2) біля с. Радичева Коропського р-ну. У 1991 р. Радичевський загін Чернігово-Сіверської експедиції обласного археологічного центру Лівобережжя під керівництвом А.Л. Казакова дослідив на посаді Радичевського городища двокамерні горни, два з яких датуються Х ст., один ХІІ ст., що засвідчує існування в цьому багатому на глини регіоні виробничого центру по виготовленню кераміки¹⁸.

Унаслідок плідної роботи археологічних експедицій на території Мізинської округи впродовж 40-90-х рр. ХХ ст. були зафіксовані, а на деяких проведені незначні розкопки та шурфовка, значна кількість старожитностей ІХ-ХІІІ ст. (Див. додаток), які доповнюють інформацію про економічний розвиток цієї території та допомагають відтворити археологічну карту регіону. Здобутий матеріал запроваджено у науковий обіг у численних статтях. Усе це дозволяє виділити два етапи заселення Мізинської округи. Перший, пов’язаний з пам’ятками роменської культури, а другий – із давньоруськими старожитностями. На сьогодні старожитності ІХ-ХІІІ ст. Мезинського національного природного парку продовжує вивчати В.Є. Куриленко, що дозволить остаточно відтворити розвиток цього регіону за доби Київської Русі.

Джерела та література:

1. Сведения 1873 г. о городищах и курганах. Черниговская губерния // Известия археологической комиссии. – Вып. 5. – Спб., 1903. – С. 95.
2. Краткий отчет об организации и деятельности Черниговского предварительного комитета по устройству XIV Археологического съезда // Труды Черниговского предварительного комитета по устройству XIV Археологического съезда в г. Чернигове. – Чернигов, 1908. – С. 6.
3. Рукописний відділ наукового архіву (далі РВ НА) Спб. ПМК – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 403. – Арк. 218 зв.
4. РВ НА Спб. ПМК – Ф. 1. – Оп. 1907. – Спр. 41. – Арк. 41, 43, 94 – 95.
5. А.С. Отчет о раскопках, произведенных в 1907 г. в Черниговской губ. С.А. Гатцуком // Известия Императорской Археологической комиссии. – Вып. 29. – С.-Петербург, 1909. – С. 164.
6. Самоквасов Д.Я. Указатель городищ Черниговской губернии // Северянская земля и северяне по городищам и могилам. – М., 1908. – С. 103 – 119.
7. Новгород-Сіверський музей. Реєстр експонатів археологічного характеру, що поступили в 1925 р. в Новгород-Сіверський // НА ІА НАН України – Ф. ВУАК. – Спр. 109/14. – Арк. 1; Виноградський Ю.С. Сосниця та її околиці // Чернігів і Північне Лівобережжя. – К., 1928. – С. 159 – 161.
8. Лучицький Ф.В. Отчет о разведке по р.Смячу иROME на территории Новгород-Северского района Черниговской обл. 1940 года // НА ІА НАН України. – Ф. ІА/Десн. – № 100.
9. Воеводский М.В. Отчет о работе Деснинской экспедиции 1946 года // НА ІА НАН України. – 1946/5. – Ф.експ. 524. – С. 20 – 22.
10. Ляпушкин И.И. Отчет о работе Днепровской Левобережной археологической экспедиции ИИМК АН СССР и Института археологии АН УССР 1947 г. // РВ НА ПМК РАН. – Ф. 35. – Оп. 1. – Спр. 75. – С. 52.

11. Мельниковская О.Н. Отчет о работах Юхновского отряда Приднепровской экспедиции за 1965 г. // НА ІА НАН України. – 1965/48. – Ф. експ. № 4513. – С. 5; Ї ж. Отчет о работах Юхновского отряда Приднепровской экспедиции за 1967 г. // НА ІА НАН України. – 1967/43. – Ф. експ. № 4784. – С. 6; Ї ж. Шабалиновское городище // КСИА – 1975. – Вып. 142. – С. 102 – 103.

12. Мельниковська О.М. Поселення поблизу с. Свердловка на Чернігівщині // Археологія. – 1978. – Вип. 28. – С. 76 – 81.

13. Соловьева Г.Ф. Отчет о раскопках на территории УССР Радимичской экспедиции Института археологии АН СССР в 1967 г. // НА ІА НАНУ. – 1967/ 37. – Ф. експ. № 4877. – С. 5.

14. Третьяков П.Н. Отчет об археологических исследованиях 1967 г. в Черниговской обл. // НА ІА НАН України. – 1967/38. – С. 23 – 24.

15. Куриленко В.Е. Северная округа Радичева в IX-XIII вв. // Проблеми вивчення середньовічного села на Поліссі. – Чернігів, 1992. – С. 38 – 39 (автор не оприлюднив назви відкритих ним 28 пам'яток IX-XIII ст.).

16. Шекун А.В. Археологические исследования на Черниговщине в 1983 г. // НА ІА НАН України. – 1983/170. – Ф. експ. 21839.

17. Обломский А.М., Терпиловский Р.В. Обследование по Десне и Сейму // Археологические открытия 1983 года. – М., 1985. – С. 328.

18. Казаков А.Л., Потапов И.А., Олейник Г.Л. Отчет об исследованиях Радичевского городища в 1991 г. // НА ІА НАН України. – 1991/139. – Ф.експ. 24 680. – С. 22 – 25; Ясновська Л.В. До історії дослідження керамічного виробництва Чернігівщини в давньоруську епоху // Сіверянський літопис. – 2007. – № 2. – С. 22 – 23.

Додаток 1.

Назва пам'ятки	Де розташована	Дата	Дата проведення обстеження	Прізвище дослідника
Городище	с. Мізин, ур. Городок	VIII – XI ст.	1907 1908 1967, 1968	Гатцук С.А., Самоквасов Д.Я., Мельниковська О.М.
Городище	с. Городище, ур. Городище	IX – XIII ст.	1907 1948 1966 1967 1983	Гатцук С.А., Воеводський М.В., Третьяков П.М., Мельниковська О.М., Шекун О.В.
Городище “Мещанское” (Радичевське-II)	с. Радичів	IX – XIII ст.	1906 1907 1908 1967 1983	Уварова П.С., Гатцук С.А., Самоквасов Д.Я., Мельниковська О.М., Шекун О.В., Куриленко В.Є.
Городище “Хатинське”	с. Радичів, ур. Городок	IX – XIII ст.	1907 1908 1967 1983 1991 - 1992	Гатцук С.А., Самоквасов Д.Я., Мельниковська О.М., Шекун О.В., Казаков А.Л.
Городище “Ведмедки”	с. Шабалинів	IX – XIII ст.	20-30-і рр. XX ст. 1946 1947 1965 - 1967	Виноградський Ю.С., Воеводський М.В., Ляпушкін І.І., Мельниковська О.М.
Городище	с. Райгородок	X – XIII ст.	1873	Уварова П.С., Самоквасов Д.Я.
Городище “Свердловське-I”	с. Свердловка, ур. Хоромки	X – XI ст.	1907 1908 1967 1983	Гатцук С.А., Самоквасов Д.Я., Мельниковська О.М., Шекун О.В., Куриленко В.Є.

Городище	с. Бужанка, ур. Дівич Гора (Забіловщина)	IX – XII ст.	1967 1983	Мельниковська О.М. Шекун О.В.
Поселення “Короп – 4”	смт Короп	X – XIII ст.	1980 1983	Куриленко В.Є. Обломський А.М.
Поселення “Короп – 1”	смт Короп, ур. Коваленчі ха	X – XIII ст.	1980 1983	Куриленко В.Є. Обломський А.М.
Поселення	с. Вишеньки	IX – XIII ст.	1980	Куриленко В.Є.
Поселення “Криски”	с. Криски, в ур. Городок	XI – XIII ст.	1983	Шекун О.В.
Поселення “Дубина- Стовнище”	с. Курилівка, ур. Стівнище	XI – XIII ст.	1983	Шекун О.В.
Поселення “Вороб’їні Острови”	с. Мізин, ур. Вороб’їні Острови	XI – XIII ст.	1965 1983	Куриленко В.Є. Шекун О.В.
Поселення “Забродки”	с. Мізин, ур. Забродки	VIII – XIII ст.	70-ті XX ст.	Куриленко В.Є. Шекун О.В.
Поселення “Пузир хутір”	с. Радичів, ур. Пузир хутір	XI – XII ст.	1976 1983	Куриленко В.Є. Шекун О.В.
Поселення “Радичів”	с. Радичів ур. Хатинське	IX – XIII ст.	1967 1983	Третяков П.М., Шекун О.В., Куриленко В.Є.
Поселення “Хатинське” (посад городища)	с. Радичів	XI – XIII ст.	1983	Шекун О.В., Куриленко В.Є.
Поселення “Ведмедки”	с. Шабалинів	VIII – IX ст.	1967 1983	Мельниковська О.М., Обломський А.М.
Поселення “2-й Свердловський Острів”	с. Свердловка, ур. 2-й Свердловсь- кій Острів	X – XI ст.	1965 1973 1983	Куриленко В.Є., Іванченко І.Ф., Шекун О.В.
Курганна група “Ковалівка - 1”	с. Шабалинів	X – XI ст.	20-і XX ст., 1983	Виноградський Ю.С., Обломський А.М.
Курган	с. Криски	X – XI ст.	1873 1906 1908 1983	Уварова П.С. Самоквасов Д.Я. Шекун О.В.